

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויקהל פקודי, תשס"ט
מספר 801מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

דרשתי קרבתי / בכל לבי קראתיך

פרשת פקודי חותמת את ספר שמות, ובסופה אנו מגיעים להקמת המשכן: "וַיְכַל מֹשֶׁה אֶת הַמִּלְאָכָה... וַיְכַס הָעַנְנָן אֶת אֹהֶל מוֹעֵד וַיְכַבֹּד ה' מְלֵא אֶת הַמִּשְׁכָּן" (מ:לג-לד). פסוקים אלה מחזירים אותנו לשאלות היסוד בהקמת המשכן, להשוואה בין מעשה המשכן למעשה הבריאה ולתמיהה הגדולה שכבר תמה שלמה המלך בחנוכת המקדש: "כִּי הָאֱמָנָם יֵשֵׁב אֶל־הַיָּם עַל הָאָרֶץ הַגֵּה הַשָּׁמַיִם וְשָׁמַיִם הַשָּׁמַיִם לֹא יְכַלְפֹּדְךָ אֶף כִּי הַבַּיִת הַזֶּה אֲשֶׁר בְּנִיתִי" (מל"א ח:כז)¹, ובנוסף שונה במקצת: "הָאֱמָנָם יֵשֵׁב אֶל־הַיָּם אֶת הָאָדָם עַל הָאָרֶץ הַגֵּה שָׁמַיִם וְשָׁמַיִם הַשָּׁמַיִם לֹא יְכַלְפֹּדְךָ אֶף כִּי הַבַּיִת הַזֶּה" (דבה"ב ו:יח). על תמיהה זו משיבים הדרשנים: "וְשִׁכְנֵתִי בְּתוֹכְכֶם" (שמ' כה:ח) – בתוכו לא נאמר אלא בתוכם, בתוכו של כל אחד ואחד.

על רעיון זה בונה רבי יהודה הלוי את פיוטו הנשגב "י-ה אנה אמצאך" – פיוט אופן ליום שמחת תורה המבוסס על המתח העצום שבין קרבת אלוקים שחש בתוכו כל אחד ואחד ובין המרחק ה"עצום" של "השמים ושמי השמים לא יכללוך". פיוט "אופן" הוא פיוט ממערכת פיוטי היוצר, ובתקופת שירת תור הזהב בספרד נאמר הפיוט בקדושת היוצר לפני האמירה "והאופנים וחיות הקודש", ומכאן שמו "אופן". הנושאים העולים בפיוטי האופן הם מעין תפילת היעד, ועניינם תיאור מחנות המלאכים המשלשים "קדושה", ההמולה והקריאה בפמליה של מעלה. עוד הוסיפו הפייטנים את ישראל העונים כנגד המלאכים על דרך קדושת העמידה. עוד הוסיפו משוררי ספרד ותיארו את נפלאות הבריאה, את הנהגת העולם ואת הקוסמוס על פרטיו וחלקיו על פי עולם ההגות והמדע של ימיהם. ההמולה והתכונה המאפיינות את קדושת היוצר ומובעות באמצעות חזרה ומצלול תכופים, הטביעו את חותמם על פיוטי האופן הכתובים במקצבים מהירים, בחרוזים תכופים ובמצלול עשיר במיוחד. וכך אומר רבי יהודה הלוי:

יָהּ, אָנֹכִי אֲמַצְאָךְ ? / מְקוֹמְךָ נַעֲלֶה וְנַעֲלֵם !

וְאָנֹכִי לֹא אֲמַצְאָךְ ? / כְּבוֹדְךָ מְלֵא עוֹלָם !

הַנְּמַצָּא בְּקִרְבֵּי / אֶפְסֵי אָרֶץ הַקִּים,

הַמְּשֻׁגָּב לְקִרְוּבִים, / הַמְּבֹטָח לְרַחוּקִים,

אֲתָהּ יוֹשֵׁב כְּרוּבִים, / אֲתָהּ שׁוֹכֵן שְׁחָקִים.

תַּתְּהַלֵּל בְּצִבְאָךְ – / וְאֵת עַל רֹאשׁ מְהַלְלֵם,

גִּלְגַּל לֹא-יִשְׁאַף / אֶף כִּי חֲדָרֵי אוֹלָם !

וּבַהֲנִשְׁאַף עֲלֵיהֶם / עַל פֶּס נִשְׂא וְרִם,

אֲתָהּ קָרוֹב אֲלֵיהֶם / מְרוּחָם וּמְבֹשְׂרֵם,

פִּיָּהֶם יַעֲדֵד בְּהֶם, / כִּי אֵין בְּלִתְךָ יוֹצְרֵם.

מִי זֶה לֹא יִרְאֶךָ – / וְעַל מְלִכּוֹתֶיךָ עֲלֵם ?

אוּ מִי לֹא יִקְרָאָךְ – / וְאֲתָהּ נוֹתֵן אֶכְלֵם ?

¹ פסוק זה הוא חלק מן ההפטרה שנקבעה ליום שמחת תורה עוד בימי האמוראים (בבלי מגילה לא ע"א: "למחר קורין וזאת הברכה ומפטירין ויעמד שלמה").

דְּרִשְׁתִּי קְרִבְתְּךָ, / בְּכָל-לִבִּי קְרָאתִיךָ,
 וּבְצִאתִי לְקְרָאתְךָ – / לְקְרָאתִי מִצִּאתִיךָ,
 וּבְפִלְאֵי גְבוּרְתְּךָ / בְּקִדְשׁ חַזִּיתִיךָ.
 מִי יֹאמֶר לֹא רָאָךְ? / הֲנֵן שְׁמַיִם וְחַיִּלָּם
 יִגִּידוּ מוֹרָאָךְ / בְּלִי נִשְׁמַע קוֹלָם!
 הֲאֵמְנָם כִּי יֵשֵׁב / אֶל-לֵהִים אֶת-הָאָדָם?
 וַיֵּמָה יִחְשַׁב כָּל-חֹשֶׁב, / אֲשֶׁר בְּעֶפְרָיִם יִסּוּדָם –
 וְאַתָּה קְדוֹשׁ יוֹשֵׁב / תְּהַלּוֹתֶם וּכְבוֹדָם!
 חַיּוֹת יוֹדוּ פִלְאָךְ / הָעוֹמְדוֹת בְּרוּם עוֹלָם,
 עַל רִאשֵׁיהֶם כְּסָאָךְ – / וְאַתָּה נוֹשֵׂא כָלָם!

כאמור, הפיוט מבטא את המתח העצום בין קרבה למרחק שבין האדם לאלוקיו. עצמת הביטוי מעוצבת באמצעות תקבולת הניגוד ובניסוח הפרדוקסלי כמו "אנה אמצאך" "ואנה לא אמצאך" כבר בשני הטורים הפותחים. האפקט של הפרדוקס מתחזק בזכות החזרה על אותן מילים עצמן בתוספת מילת השלילה. לשימוש בחזרה מצטרפים משחקי צליל ולשון נופל על לשון: מקומך "נעלה ונעלם", כבודך מלא "עולם"; הנה גם המרחק וגם הקרבה מבוטאים בשורש אחד "עלם" ובצליל קרוב "נעלה".

השימוש בניסוח פרדוקסלי הוא אחד הפתרונות לחוסר היכולת של האדם לספר תהילת ה' וגבורתו, מתוך "קוצר הלשון" ו"לשונות נלאו מלפרוש". ביטויים אלה לקוחים מהסילוק המיוחד שכתב ריה"ל ליום הכיפורים – "אלוקים אל מי אמשילך", והוא נאמר עד ימינו לפני אמירת הקדושה בכל מנהגי הספרדים ובני עדות המזרח, מעין מקבילה ל"ונתנה תוקף" המוכר יותר. מעשי הא-ל ותהילתו מתוארים בניסוחים המעלים סתירה ופליאה, דברים בלתי אפשריים, וממילא מדגישים שהא-ל ומעשיו נשגבים מבינתו ומלשונו של האדם. יש כאן המחשה ברורה לעובדה שאין הלשון יכולה להביע, שהרי הפרדוקס אינו הדרך שלשון בני אדם רגילה בו. על הפרדוקס בשיר שלפנינו בפרט ובשירת הקודש בכלל כתב בהרחבה יצחק היינמן.² הוא מדגים דבריו על ידי הבאת קשת רחבה של הוגים בני כל האומות, שעיקר דבריהם הוא "הגבלת כשרוננו להכיר את הא-ל", והם מפנים אותנו אל הניסוח הפרדוקסלי הבא "ליישב" את העניין, שכן הסתירה מכריזה שאין האדם מסוגל להכיר את הבורא.

לניסוח החרף בפתיחת השיר של ריה"ל נוספו ניסוחים פרדוקסליים ותקבולות ניגודיות המעלים עוד סתירות, מהן סתירות אמיתיות מהן מדומות. למשל, המחרוזת הראשונה בונה את צלעותיה על דרך הניגוד: "הנמצא בקרבים" – הקרוב ביותר אל האדם ונמצא בקרבו, הוא אשר "אפסי ארץ הקים", קצות העולם המרוחקים ביותר. הטור שאחריו מציב "קרובים" כנגד "רחוקים", ובהמשך "יושב כרובים" כנגד "שוכן שחקים", וכיוצא בזה לאורך השיר.

הפתיחה בשאלה מושכת אחריה את השיר כולו. לאחר שאלות הפתיחה במדריך (שני הטורים הראשונים בשיר הקובעים את חרוזי האזור החוזרים בשני הטורים האחרונים שבכל מחרוזת), משלב הדובר שאלות שונות בכיוונים שונים: "מי זה לא יראך?" "או מי לא יקראך" "מי יאמר לא ראך?" "האמנם כי ישב אלוקים את האדם, ומה יחשב כל חושב אשר בעפר יסודם?". גם שאלות אלה מתעצמות בעזרת דמיון הצליל "ייראך" "יקראך" "ראך" "מוראך", ובעצמה רבה עולה התמיהה "גלגל לא יישאך / אף כי חדרי אולם" המנסחת מחדש את תמיהתו של שלמה המלך "הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה".

הנה כי כן בעזרת האמצעים הללו מבליט המשורר שוב ושוב את אי היכולת לתאר את הקב"ה ואת היחס שבינו ובין האדם – יחס של קרבה ומרחק כאחד, יחס של אהבה ויראה המשלימים זה את זה. למתח העצום שבין קרבה למרחק מציע הפיוט מעין פתרון "בצאתי לקראתך / לקראתי מצאתיך" – ניסוח שקנה מקום של כבוד בהזמנות לחתונות דווקא.

המרחק וחוסר היכולת להכיל את תפיסת הא-ל הם מדרך הטבע, הקרבה וההתחברות הן מתנה שחלק הקב"ה לבניו. כפי שהגדיר זאת המדרש:³

ר' יודה בר סימון בשם ר' יוחנן, שלשה דברים שמע משה מפי הגבורה ונבהל ונרתע לאחוריו. בשעה שאמר לו "ועשו לי מקדש" (שמ' כה:ח), אמר משה לפני הקב"ה, רבונו של

² במאמרו "הפילוסוף המשורר", קובץ ריה"ל בעריכת י' זמורה, תל אביב תש"י, עמ' 166-235.

³ פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פייסקא ב, כי תשא.

עולם הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך ואתה אמרת ועשו לי מקדש? ! אמר לו הקב"ה, משה לא כשאתה סבור, אלא עשרים קרש בצפון ועשרים קרש בדרום שמונה במערב ואני יורד ומצמצם שכינתי ביניכם למטה, דכתיב "ונועדתי לך שם" (שמ' כה: כב).

פרופ' אפרים חזן

המחלקה לספרות עם ישראל

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע